

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՄԱՍԻՔԻ ՀԱՅԿԱՆՈՒՄ

Հայաստանի
Հանրապետություն

Зміст

Історія педагогіки

ПРОСВІТНИЦТВО ДІТЕЙ ТА ДОРΟΣЛИХ У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ 1920-х – 1930-их РОКІВ (САНІТАРНО-ГІГІЄНІЧНИЙ АСПЕКТ) PDF

Galina Bilavich 7-12

ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ЧЕСЬКИХ МУЗЕЇВ (НА ПРИКЛАДІ ГАЛЕРЕЇ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА У МІСТІ ГАВЛЧКУВ БРОД) PDF

Olha Velenkevych 12-18

ЕТНІЧНА САМОСВІДОМІСТЬ ТА ІДЕНТИЧНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ У ПОЛІЕТНІЧНОМУ ПРОСТОРІ СУЧАСНОГО СВІТУ: ЕТНОПСИХОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ПРОБЛЕМИ PDF

Oleksandra Lysenko 18-24

ФОРМУВАННЯ ЧИТАЦЬКИХ ІНТЕРЕСІВ УЧНІВ ЗАСОБАМИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ В УКРАЇНСЬКИХ ГІМНАЗІЙНИХ БІБЛІОТЕКАХ ГАЛИЧИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. PDF

Irina Rozman 25-31

ДЕРЖАВНІ ПРОГРАМИ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ МАТЕРИНСТВА І ДИТИНСТВА В США PDF

Viktoriiia Stynska 31-37

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ МАГІСТРІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ В УНІВЕРСИТЕТАХ США PDF

Vitalii Tretko, Alina Shevchenko 37-44

Освітній простір України

№ 9 (2017)

У журналі "Освітній простір України" вміщено науковий доробок українських та зарубіжних учених з актуальних проблем освіти дітей та молоді у сучасному полікультурному просторі в руслі його глобалізації та інтеграції. Представлені результати наукових досліджень педагогічних, гуманітарних, психологічних та соціальних напрямів, можуть бути використані науковцями, викладачами, аспірантами, студентами. Журнал розраховано також на всіх читачів, для яких означені проблеми становлять науковий інтерес.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ №20663-10463Р від 15.04.2014 р.

Постанова Міністерства освіти і науки України про включення журналу до переліку наукових *фахових видань ВАК* України № 1328 від 21.12.2015 р.

Журнал індексується в міжнародних наукометричних базах:

Google Scholar

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

ESJI (Eurasian Scientific Journal Index)

ФОРМУВАННЯ ЧИТАЦЬКИХ ІНТЕРЕСІВ УЧНІВ ЗАСОБАМИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ В УКРАЇНСЬКИХ ГІМНАЗІЙНИХ БІБЛІОТЕКАХ ГАЛИЧИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті проаналізовано діяльність українських гімназійних бібліотек у Галичині в другій половині ХІХ на початку ХХ ст., коли за складних суспільно-політичних умов вони істотно вплинули на формування генерації українських діячів культури, літератури, освіти, формування читацьких смаків та інтересів учнівського юнацтва. Визначено продуктивність цього досвіду для посилення ролі бібліотек у вихованні сучасного молодого покоління.

Ключові слова: бібліотека, гімназія, твори української та зарубіжної літератури, читацькі інтереси.

Постановка проблеми. Актуальність заявленої у назві статті теми зумовлюється тим, що за сучасної доби глобалізації та комп'ютерної інформатизації ("інтернетизації") освітньої сфери України у шкільній та студентській молоді деформуються читацькі інтереси, причому не завжди в кращу сторону. Це призводить до зменшення попиту на книгу, що зберігається в бібліотеках навчальних закладів, і не лише на навчальну, а й на українську і зарубіжну художню літературу. Офіційна статистика та соціологічні дослідження фіксують зростаючу тенденцію, згідно з якою в Україні з року в рік зменшується кількість друкованої продукції на душу на населення, а самі українці читають менше книжок, аніж представники інших європейських країн, де статус публічних бібліотек залишається високим, зокрема й завдяки підтримці з боку держави.

Незважаючи на таку ситуацію бібліотечна справа розглядається як один із пріоритетів державної політики України в галузі освіти. Поряд з профільними законодавчими та урядовими актами (закон "Про бібліотеки і бібліотечну справу" (1995 р.), "Положення про бібліотеку загальноосвітнього навчального закладу" (1999 р.) тощо) на кардинальні зміни у цій сфері спрямовує ухвалена Кабміном у березні 2016 р. Стратегія розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року "Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України". Ці документи потребу активного впровадження автоматизованих систем у розвиток бібліотек та посилення їхніх освітньо-виховних на різні категорії населення, передусім молодь, зокрема й через наповнення фондів творами художньої літератури [11].

Розв'язання означених проблем актуалізує осмислення та врахування продуктивного досвіду минувшини. У такому контексті оригінальним і цікавим для сьогодення вважаємо вивчення практики функціонування гімназійних бібліотек у Галичині в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., коли за складних суспільно-політичних умов вони істотно вплинули на формування генерації українських діячів культури, літератури, освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливе значення для дослідження цього питання мають здобутки вітчизняних учених (педагогів, філологів, істориків) про розвиток освіти в Західній Україні (Г. Білавич, Д. Герщок, В. Гоммонай, Т. Завгородня, І. Курляк, О. Пенішкевич, В. Росул, В. Стинська, Б. Ступарик, М. Чепіль та ін.); про функціонування суспільних бібліотек у регіоні в минулому (І. Зуляк, Н. Кунанець, С. Пономаренко, Б. Савчук та ін.). У бібліотекознавчих

працях розкривається поступ дитячих, наукових, педагогічних, гімназійних бібліотек у краї у ХІХ – ХХ ст. (М. Зніщенко, В. Мозгова, П. Рогова та ін.).

Мета статті – на основі аналізу розвитку фондів українських гімназійних бібліотек Галичини в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., зокрема їхнього наповнення творами зарубіжної та української літератури, показати їхній вплив на формування читацьких смаків та інтересів учнівського юнацтва, визначити продуктивність цього досвіду для посилення ролі бібліотек у вихованні сучасного молодого покоління.

Виклад основного матеріалу. Унаслідок реформування системи освіти Австро-Угорщини в ХІХ – на початку ХХ ст. у Галичині, що перебувала в її складі за цього періоду, виникло близько 100 різнотипних середніх навчальних закладів. Серед них на 1912 р. було лише 5 українських державних та 3 приватних чоловічих та 1 приватна жіноча гімназій. У них навчалось близько 7,2 тис. осіб. У поляків, до прикладу, таких закладів було в десять разів більше [10, с. 58–59]. Ці найпрестижніші за статусом класичні гімназії забезпечували ґрунтовне вивчення грецької і латинської мов та давали право вступу до університету.

На розвиток бібліотек гімназій та формування читацьких інтересів учнів впливали такі основні чинники, як особливості австрійської освітньої системи; пріоритетність мов викладання; пошук шляхів удосконалення технологій мовно-літературного навчання, що знаходило вияв у переході від догматичних до активізуючих методів організації навчально-виховного процесу; наростання українського патріотичного руху, що сприяв кристалізації національної свідомості молоді та ін.

Гімназійна освіта Галичини ХІХ – початку ХХ ст. була прямим виявом австрійської бюрократичної системи, тож кожен її елемент чітко регламентувався міністерськими розпорядженнями, планами, програмами. Ухвалений 1849 р. “Організаційний нарис гімназій і реальних шкіл Австрії” так визначав їхні головні завдання: 1) дати “вищу загальну освіту”, спираючись загалом на вивчення стародавніх класичних мов та літератури; 2) підготувати таким чином учнів до вступу до університету [3, с. 25].

Офіційні приписи визначали правила поведінки учнів у гімназіях та поза їхніми межами. У цих закладах мала панувати “атмосфера шляхетності та вишуканого ідеалізму, що витворювалася на основі глибокого вивчення в оригіналі визначних шедеврів грецької і римської класичної літератури, пізнання устрою та культури стародавніх часів”. Це повинно було відгороджувати гімназистів від “мізерних і низьких потреб світу” та “формувати їх в ідеальному, благородному товаристві стародавніх героїв” [3, с. 26].

Затверджені 1897 р. правила для середніх шкіл у Галичині забороняли учням ходити на публічні забави з танцями, відвідувати шинки й кав’ярні, уживати тютюну, брати участь у публічних зборах, тинятися без потреби вулицями міста, а також користуватися фондами публічних бібліотек, позаяк усе це могло “зганьбити честь шкільного мундира” [13].

Пріоритети формування читацьких інтересів та культурно-естетичних смаків визначав червневий 1898 р. міністерський план функціонування гімназій з українською мовою навчання. Він мав два варіанти: перший – для закладів, “котрі відвідують учні руської народності у невеликій кількості”; другий – для шкіл, де вони становили більшість. Останній варіант передбачав виховання смаків шляхом читання, вивчення і виголошування найкращих творів, а для учнів старших класів –

знання різновидів поезії та прози, ознайомлення з видатними творами вітчизняної літератури та важливими подіями із життя відомих письменників та історії літератури. Документ також підтверджував, що при підготовці різних видів завдань учні могли користуватися винятково гімназійними бібліотеками [15, s. 22–24].

Отож австрійська шкільна система чітко регламентувала й обмежувала формування читацьких інтересів учнів, які мали задовольняти культурно-освітні потреби лише літературою з фондів гімназійних бібліотек.

Характер навчального процесу в класичних гімназіях значною мірою зумовлювався змістом і методикою вивчення новочасних мов. До 1867 р. фактично всі заклади цього типу були німецькомовними, тож навчальна програма вимагала глибокого ознайомлення з німецькою літературою, починаючи від казок братів Грімм у молодших класах і завершуючи творами німецьких класиків Гете, Шиллера, Лессінга, Шаміссо, німецькомовними перекладами Шекспіра у старших класах.

Така ситуація дзеркально повторюється після 1867 р., коли влада перевела середні освітні заклади на польську мову навчання, а німецька зберегла статус окремого предмета. Відтак у нижній (1–4 класи) гімназії основними методами і прийомами опанування польської літератури було читання, переказ, декламування уривків творів. У вищій гімназії вимоги до знання літератури зростали: у 5 класі зусилля учнів зосереджувалися на вивченні літературних пам'яток XIV–XV ст. та біографій письменників; у 6 класі – на ознайомлення з літературою доби Сигізмунда і творами Гурніцкого, Рея, Кохановського та ін.; у 7 і 8 класах – на опанування творчості Міцкевича, Мальчевського, Фредера, Словацького, Каспровича тощо [14, s. 57–60].

Вивчення інших іноземних мов мало сприяти вихованню в гімназистів високих, благородних ідей, зокрема й через опанування творів визначних письменників. За приклад формування ідеалів добра, краси, гуманізму, любові, свободи ставилися біографії юних Гете і Шиллера. Цьому слугувало вивчення французької мови, яка в українських класичних гімназіях мала статус “вільного предмета”.

Поряд з новочасними зміст освіти у класичних гімназіях визначали грецька і латинська мови, які плекали дух класицизму, що пронизував усі навчальні дисципліни. Точилися гострі дискусії про місце і роль цих мов та античної літератури в системі гімназійних знань. Противники “класицизму” – “реалісти” доводили, що ці “мертві мови” уже не можуть слугувати важливим засобом пізнання античної культури, оскільки є можливості вивчати давню літературу в гарних перекладах, що також поліпшує продуктивність навчання. Вони вважали, що новочасні іноземні мови (німецька, французька, англійська), які репрезентують таких титанів, як Шекспір, Гете, Шиллер, Лессінг, Данте, Шаміссо, повинні перебрати на себе функції гуманістичного виховання особистості, які виконувала класична філологія.

Прихильники “класицизму” переконували, що давні мови мають залишатися основним засобом формальної освіти, позаяк виховання гімназійної молоді не можна відривати від античності, з якого виросла європейська цивілізація. Вони стверджували, що лише той, “хто читав Гомера і трагіків... знає початки епосу і драми, звідси веде безперервну стежку до Вергілія і Горация, до Шекспіра і Гете”. І жоден “добрий переклад” не може донести всю довершеність і красу авторського стилю, форми й задуму [3, с. 61–63].

Вивчення античної літератури відбувалося поступово, у міру опанування латинською й грецькою мовами та нагромадження лексичного запасу й перекладацьких навичок. У нижчій гімназії учні починали з “легших” творів Корнелія Непота, потім вивчали поезії Овідія, епос Вергілія, зокрема його славетну “Енеїду”, праці Горація, Тацита, Цицерона тощо. У 5 класі вивчали “Іліаду” та “Одіссею” Гомера, користуючись спеціальним словником, укладеним І. Огоновським [6]. Відтак читали фрагменти чи в повному форматі твори Геродота, Демосфена, Ксенофонта, Плутарха та ін.

Окреслену ситуацію зумовлював зміст освіти у класичних гімназіях. Утім, незважаючи на сувору регламентацію життєдіяльності гімназистів, на формування їхнього світогляду, культурних потреб, читацьких уподобань зростав вплив українського національного руху. У цьому сенсі важко переоцінити творчість Т. Шевченка, культ якого почав формуватися в Галичині в 1860-х рр. та зумовив посилення інтересу до української культури загалом. Його славетний “Кобзар” став справжнім підручником рідної мови та зумовив глибокі зрушення в ідейних почуттях і прагненнях гімназистів.

Навчальна література була в достатній кількості представлена в бібліотеках гімназій, які становили один з основних складників їхньої матеріальної бази. У кожному закладі діяло дві книгозбірні – для професорів та учнів. За характером книжкових фондів вони поділялися на три відділи – польський, український, класичний зі своїми навчальною і науковою літературою та періодикою. Кожним відділом завідував професор, який дбав про збереження і збільшення фондів.

Про роль і місце бібліотек серед інших засобів навчання засвідчує звіт Тернопільської української гімназії за 1905/1906 навчальний рік: 1) бібліотека для учнів (467 книг українською, 198 польською і 139 німецькою, латинською, грецькою мовами для підготовки домашніх завдань і позакласного читання); 2) географічно-історичний кабінет (два глобуси, 84 мапи); 3) природничий кабінет (69 препаратів тварин, 15 ботанічних моделей, 181 зразок мінералів, 31 модель рослин); 4) фізичний кабінет (165 приладів); 5) “рисунковий кабінет” (89 таблиць) тощо [2, с. 37–38].

Аналіз щорічних звітів українських гімназій дозволяє стверджувати, що наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. відбулися істотні зрушення в наповненні фондів їхніх книгозбірень. Це передусім стосується мовного аспекту проблеми. Так, згідно зі звітом 1888 р., учнівська бібліотека Тернопільської гімназії налічувала 787 томів польською, 562 – німецькою й лише 112 – українською мовами [14, s. 78–79]. Однак на 1906 р. ситуація кардинально змінилася: у її фондах стала переважати україномовна література [2, с. 46–47].

Означена тенденція динамізувалася за передвоєнного десятиліття ХХ сторіччя. До прикладу, фонди учнівської бібліотеки Сокальської гімназії в 1906, 1909, 1913 рр. зросли з 371 до 611 та 1245 книжок. З них, відповідно, українською – з 83 до 228 і 603 томів (48, 4 %), польською – з 255 до 393 і 524, а німецькою – з 27 до 45 і 118 (9 %). До слова, фонди вчительської бібліотеки за цей час майже подвоїлися, до 741 примірника навчально-методичної літератури, більшість якої була польською та німецькою мовами [8, с. 64–70].

Гімназійні звіти також дають уявлення про характер бібліотечних фондів. Зокрема, 1889 р. до книгозбірні Тернопільської гімназії надійшли твори Франка, Стороженка, Руданського, Мордовцева, Нечуя-Левицького, Свидницького, Шевченка, Барвінка, Навроцького, а також “Слово о полку Ігоревім”, альманахи “Перший вінок”, “Ватра” тощо. Проте все-таки переважала зарубіжна література. з-

поміж якої відзначмо твори Діккенса, Тургенєва, Достоевського, Гончарова, О. Толстого, Доде та ін. [15].

Така ситуація зберігалася в більшості українських гімназій до кінця XIX ст. До прикладу, до учнівської бібліотеки Перемишльської гімназії, що налічувала близько 260 томів, 1899 р. надійшли головно твори закордонних авторів – Жюль Верн, Свіфт, Шиллер-Горницький, Короленко, Л.Толстой, Шиллер-Кміцикевич, Гаршин тощо [9, с. 29]. За передвоєнного десятиліття XX сторіччя фонди гімназійних книгозбірень стали активніше поповнюватися українською класикою, так що встановився свого роду паритет із творами зарубіжних авторів.

Різні джерела дають цікаві свідчення про характер і обсяги опанованої учнями гімназій літератури, а також про ставлення до неї, про її сприйняття та почуття й переживання, які вона викликала. Вражає, зокрема, список прочитаної І. Франком української та зарубіжної літератури, який налічує близько п'яти десятків авторів та окремих творів. А саме: Шекспір, Гете, Шиллер, Лессінг, Клопток, Красіцький, Красінський, Єжен Сю, Коцеба, Ауербах, Гейне, Діккенс, Жан Поль, Гюго, Гуцков, Міцкевич, Віланд, Кляйст, Поль де Кок, Дюма, Сервантес, Вальтер Скотт, Майер, Шевченко, Костомаров, Стороженко, Марко Вовчок, Куліш, Руданський, Панас Мирний, Котляревський, Метлинський, Федькович, Хомяков та ін. У ньому також фігурують “Махабхарата”, старосврейська біблійна поезія, Краледворський рукопис, “Пісня про Нібелунгів”, “Слово о полку Ігоревім”, “Русалка Дністрова”, а річники часопису “Правда” і т. ін. [1, с. 27–28].

Цікавими в цьому ракурсі є свідчення колишніх гімназистів, які стали відомими письменниками й культурно-громадськими діячами. Вони передають різнобарвну мозаїку почуттів, переживань, вражень, котрі залишають роки навчання. Так, Марко Черемшина свідчить, що, перебуваючи в Коломийській гімназії, він познайомився “з цілою нашою літературою від договорів з греками та Даниїла Заточника до Франка і Чайченка. Дуже велике враження робили тоді... Шевченко, Франко і думи та народні пісні у збірнику Головацького. Крім того, захоплювався дуже Гомером, Шекспіром, Словацьким, Шиллером і Гоголем” [12, с. 349].

Інший відомий письменник Т. Бордуляк у листі до свого товариша О.Маковея зазначає, що під час навчання у Львівській академічній гімназії читав усе посліпль “без жадної системи, мішав, як горох з капустою” перечитав твори Шевченка, Гейне, Ленау, Гельті, інших класиків зарубіжної і вітчизняної літератури [5, с. 5].

Це явище було поширеним, тож, імовірно, має рацію радянська дослідниця Г. Паперна, коли стверджує, що учні Дрогобицької української гімназії, де зокрема навчався І. Франко, були змушені задовольнятися “кисло-солодкими оповіданнями Гофмана та ... небилицями різних Бекерів, Швабів, Шмідтів” [7, с. 55].

За умов суворої регламентації навчально-виховного процесу, що не відповідав потребам та інтересам юнацтва, з одного боку, та розгортання культурно-національного руху, з іншого, при українських класичних гімназіях виникають таємні учнівські бібліотеки, які поповнюються “нерегламентованою” літературою та стають свого роду альтернативою офіційним книгосховищам. Одна з найбільших таких бібліотек працювала при Коломийській гімназії. Згідно зі свідченнями В. Стефаника, вона налічувала близько 400 книжок українською, російською, польською мовами. Найбільшим попитом користувалися твори “улюблених авторів” – Шевченка, Панаса Мирного, Гоголя, Салтикова-Щедріна, Тургенєва, Добролюбова, Чернишевського, Гліба Успенського [4, с. 12–13].

Таку ж роль відігравали таємні учнівські гуртки, що часто існували паралельно (іноді під прикриттям) легальних літературних громад та ставали важливими осередками самоосвіти, справляючи значний вплив на формування читачьких інтересів їхніх членів. У Львівській, Коломийській, інших гімназіях вони становили виразну альтернативу літературі, визначеній офіційними навчальними планами, адже тут “найкраще читали.. твори Франка, соціалістичну літературу, українську і польську з Женеві” [4, с. 12].

Висновки. На нашу думку, за сучасних умов використання досвіду функціонування гімназійних бібліотек Галичини за досліджуваного періоду має великі можливості у формуванні пізнавальних інтересів шкільної молоді за сучасних умов. Уважаємо, що при проведенні цієї діяльності слід урахувувати такі тенденції і явища, як глобалізація, суцільна інформативна технологізація освітнього простору України та інтереси й прагнення юнацтва, що постійно модернізуються під впливом суспільних змін і викликів. Шкільні бібліотеки слід розглядати не як “альтернативу”, а як “органічне ціле” з комп’ютерною мережею інтернет, що становлять єдиний інформативний простір, який впливає і визначає світогляд, цінності, уподобання зростаючого покоління. Виконуючи функції важливого засобу навчання, вони мають швидко, адекватно реагувати на чергові суспільні й освітні виклики та пропонувати “інтелектуальний продукт”, який забезпечує всебічний розвиток особистості. Виходячи з означених завдань, слід системно цілеспрямовано вдосконалювати формування бібліотечних фондів та бібліотечно-інформативне забезпечення особистісних потреб користувачів у дозвілєвій діяльності, профорієнтаційному визначенні, підготовці конкурентоздатних кваліфікованих фахівців.

1. Басс І. Іван Франко. Життєвий і творчий шлях / І. Басс, А. Каспрук. – К.: Наукова думка, 1983. – 455 с.
2. Звіт дирекції ц. к. гімназії Франца-Йосифа І в Тернополі за рік шкільний 1905/1906. – Тернопіль, 1906. – 58 с.
3. Курляк І. Є. Українська гімназійна освіта в Галичині (1864-1918 рр.): монографія / І. М. Курляк. – Львів, 1997. – 222 с.
4. Лесин В. Василь Стефаник. Життя і творчість / В. Лесин. – К., 1981. – 150 с.
5. Лисенко Е. Тимофій Бордуляк / Е. Лисенко. – Львів, 1960. – 78 с.
6. Огоновський І. Словар до Гомерової Одисси і Іліади / І. Огоновський. – Львів, 1900. – 433 с.
7. Паперна Г. Іван Франко про народну освіту / Г. Паперна. – Львів, 1946. – 61 с.
8. Сокальська гімназія: пропам’ятна книга. – Львів – Сокаль, 2001. – 503 с.
9. Sprawozdanie дирекції ц. к. II гімназії в Перемишлі за шкільний рік 1898/1899. – Перемишль, 1899. – 48 с.
10. Стинська В. Система шкільництва в Галичині (кінець XIX – початок XX ст.): монографія / В. Стинська. – Івано-Франківськ: Гостинець, 2007. – 180 с.
11. Стратегія розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року “Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України”. Розпорядження Кабінету міністрів від 23 березня 2016 р. № 219-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // zakon.rada.gov.ua/laws/show/219-2016-p
12. Черемшина Марко Новели та інші твори / Марко Черемшина. – К.: Наукова думка, 1987. – 448 с.
13. Шкільні правила для середніх шкіл в Галичині. – Львів, 1897. – 8 с.
14. Sprawozdanie dyrekcji c. k. wyzszego gimnazium w Tamopolu za rok szkolny 1888. – Tamopol, 1888. – 102 s.
15. Sprawozdanie dyrekcji c. k. wyzszego gimnazium w Tamopolu za rok szkolny 1889. – Tamopol, 1889. – 153 s.
16. Ustawy i rozporządzenia obowiązujące galicyjskich szkach średnich – We Lowowc, 1900. – 214 s.